

UO‘K(UDC, YDK): 82.091

FANTASTIK JANR TARAQQIYOTI: AFSONAVIY TASAVVURDAN ILMIY FARAZLARGA²⁵

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna

Alfraganus University NOTT

*Xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

Uzbekistan, Tashkent

shaxnozayuldoshova1991@gmail.com

Orcid ID 0009-0009-9553-6353

ANNOTATSIYA

Maqola fantastika janrining nazariy va tarixiy rivojlanishini, uning afsonaviy va xalq og‘zaki ijodi an‘analaridan zamonaviy fantastika va ilmiy-fantastik adabiyotgacha bo‘lgan yo‘lini o‘rganadi. Tsvetan Todorov, Darko Suvin va Adam Robertsning asarlariga asoslanib, tadqiqot fantastikani haqiqiylik va g‘ayritabiiylik orasidagi chegaradosh makon sifatida ta’riflaydi, bu yerda mantiq va tasavvur tutashadi. Unda ilmiy fantastika kognitiv begonalashuv orqali qanday paydo bo‘lgani va fentazi o‘z axloqiy va metafizik qonunlariga bo‘ysunadigan mustaqil afsonaviy dunyolarni qanday yaratgani ko‘rib chiqiladi. Edgar Allan Poning ilmiy mulohazalar va ijodiy taxminlar uyg‘unligini yaratish orqali dastlabki ilmiy-fantastik adabiyotni shakllantirishdagi peshqadam roliga alohida e’tibor qaratiladi, bu keyinchalik Jyul Vern va Herbert Uells kabi yozuvchilarni ilhomlantirgan. Asosiy subjanrlarni tahlil qilish orqali maqolada fantastika ham bilish, ham estetik maqsadlarga xizmat qilishi, o‘quvchilarga bilim, axloq va inson ijodkorligi chegaralarini tadqiq etish imkonini berishi ta’kidlanadi.

KALIT SO‘ZLAR

Fantastik janr, fantastika, ilmiy fantastika, Edgar Allan Po, kognitiv begonalashuv, afsonaviy tasavvur, spekulativ adabiyot, Tsvetan Todorov, Darko Suvin, Adam Roberts

Received: September 11, 2025

Accepted: October 12, 2025

Available online:
November 16, 2025

²⁵ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Yuldoshova Sh. Fantastik janr taraqqiyoti: afsonaviy tasavvurdan ilmiy farazlarga. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2025. — Vol.2, № 4(8) — B. 365-378.

THE EVOLUTION OF THE FANTASTIC GENRE: FROM MYTHICAL IMAGINATION TO SCIENTIFIC HYPOTHESES

Yuldoshova Shakhnoza Azimboyevna

Doctor of Philosophy in Philological Sciences

Lecturer at the Department of

Foreign Languages,

Alfraganus University,

Uzbekistan, Tashkent

shaxnozayuldoshova1991@gmail.com

Orcid ID 0009-0009-9553-6353

ABSTRACT

The article examines the theoretical and historical development of the fantasy genre, tracing its path from mythological and folklore traditions to modern fantasy and science fiction literature. Based on the works of Tsvetan Todorov, Darko Suvin, and Adam Roberts, the study defines fantasy as a borderline space between reality and the supernatural, where logic and imagination intersect. It explores how science fiction emerged through cognitive estrangement and how fantasy created independent mythical worlds governed by their own moral and metaphysical laws. Special attention is paid to Edgar Allan Poe's pioneering role in shaping early science fiction literature by creating a harmony of scientific reasoning and creative speculation, which later inspired writers such as Jules Verne and H.G. Wells. Through analysis of key subgenres, the article emphasizes that fantasy serves both cognitive and aesthetic purposes, allowing readers to explore the boundaries of knowledge, morality, and human creativity.

KEY WORDS

Fantastic genre, fiction, science fiction, Edgar Allan Poe, cognitive estrangement, mythical imagination, speculative literature, Tsvetan Todorov, Darko Suvin, Adam Roberts.

РАЗВИТИЕ ФАНТАСТИЧЕСКОГО ЖАНРА: ОТ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ К НАУЧНЫМ ГИПОТЕЗАМ

Юлдошова Шахноза Азимбоевна

доктор философии по филологическим наукам

преподаватель

кафедры иностранных языков,

Alfraganus University,

Узбекистан, Ташкент

shaxnozayuldoshova1991@gmail.com

Orcid ID 0009-0009-9553-6353

АННОТАЦИЯ	КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
Статья исследует теоретическое и историческое развитие жанра фантастики, его путь от фольклорных традиций и мифов до современной фантастики и научно-фантастической литературы. На основе анализа взглядов Цветана Тодорова, Дарко Сувина и Адама Робертса фантастика в данном исследовании определяется как пограничное пространство между реальностью и сверхъестественным, где соприкасаются логика и воображение. В статье рассматривается возникновение научной фантастики в результате когнитивного отчуждения и создание в фэнтези самодостаточных мифических миров, подчиняющихся собственным моральным и метафизическим законам. Особое внимание в работе уделяется новаторской роли Эдгара Аллана По в формировании ранней научно-фантастической литературы путем создания синтеза научных рассуждений и творческих гипотез, что впоследствии вдохновило таких писателей, как Жюль Верн и Герберт Уэллс. В ходе анализа основных поджанров фантастической литературы автор статьи подчеркивает, что фантастика служит как познавательным, так и эстетическим целям, позволяя читателям исследовать границы знаний, морали и человеческого творчества.	Фантастический жанр, фантастика, научная фантастика, Эдгар Аллан По, когнитивное отчуждение, мифическое воображение, спекулятивная литература, Цветан Тодоров, Дарко Сувин, Адам Робертс.

KIRISH

Fantastik adabiy janr xayol va haqiqat, aql va hayrat o'rtasida o'ziga xos o'rin egallaydi. Qadimdan insoniyat noma'lum narsalarni afsona, rivoyat va taxminlar orqali tushuntirishga intilgan bo'lib, keyinchalik bu shakllar zamonaviy fantastik janrga aylanib borgan. Adabiyot nazariyasida, Tsvetan Todorov ta'kidlaganidek, *fantastika o'quvchining voqealarni mantiqiy va g'ayritabiiy tarzda talqin qilish o'rtasidagi ikkilanishida yuzaga keladi, bu esa mantiq va ishonch chegaralari xiralashadigan makonni yaratadi.* (Todorov T., 1975, 49.) Janrning ushbu chegaraviy xususiyati unga bardavom kuch bag'ishlaydi, yozuvchilarga oddiy realizm doirasidan tashqarida falsafiy, axloqiy va ruhiy masalalarni tadqiq etish imkonini beradi.

O'n to'qqizinchi va yigirmanchi asrlarda fan, texnika va zamonaviy tafakkurning rivojlanishi bilan fantastika o'zining ikkita asosiy kichik janriga ajraldi: fentazi va ilmiy fantastika. Fentazi qadimgi hikoyachilikdagi afsonaviy tasavvurni meros qilib olgan bo'lsa, ilmiy fantastika ilmiy izlanish va nazariy mulohazalar natijasida vujudga keldi. Ikkala janr ham o'quvchining voqelikni idrok etishini kengaytirishga xizmat qiladi, biroq har biri buni turli epistemologik nuqtayi nazardan - biri afsona va ramziylik orqali, ikkinchisi esa fan va mantiq vositasida amalga oshiradi. Bu evolyutsiyani o'rganish shunchaki adabiy mashg'ulot emas, balki badiiy tasavvur madaniy o'zgarishlarni va insoniyatning bilim, kuch-qudrat va mavjudlik haqidagi qarashlarining o'zgarishini qanday aks ettirishini ochib beradi.

ASOSIY QISM

Fantastika tushunchasi yunoncha "phantastikē" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "tasavvur san'ati" ma'nosini anglatadi va adabiyotshunoslikda uzoq vaqtdan beri muhim estetik toifa sifatida xizmat qilib kelmoqda. Tsvetan Todorov o'zining "Fantastika: adabiy janrga strukturaviy yondashuv" nomli asarida ta'kidlaganidek, *fantastika real va noreal o'rtasidagi chegarada mavjud bo'lib, o'quvchini ratsional va g'ayritabiiy izohlar o'rtasida ikkilanishga undaydi. Bu ikkilanish fantastik uslubning asosiy mohiyatini tashkil etib, uni sof mo'jizaviy va sof realistik uslublardan farqlaydi. Adabiyot nazariyasining keng doirasida fantastika bir nechta*

o'zaro bog'liq janrlarga, ayniqsa fentazi va ilmiy fantastikaga rivojlangan (Todorov T., 1975, 98).

O'n to'qqizinchi va yigirmanchi asrlarda fantastika janri fan, falsafa va texnologiya yutuqlari bilan bir qatorda rivojlandi. Darko Suvinning fikricha, *ilmiy fantastika boshqa adabiy shakllardan o'zining kognitiv begonalashuv usulidan foydalanishi bilan ajralib turadi - bu ratsional mulohazani xayoliy ekstrapolyatsiya bilan birlashtiruvchi vosita*. (Suvin D., 1979, 147) Shu nuqtayi nazardan, ilmiy fantastika "o'zgarishlar adabiyoti"ga aylanib, ilmiy yoki texnologik innovatsiyalar inson tajribasini qanday o'zgartirishini tadqiq etadi. Bunga qarama-qarshi o'laroq, fentazi Todorov mo'jizaviy deb atagan soha doirasida harakat qiladi, bu yerda g'ayritabiiylik xayoliy dunyoning tabiiy qismi sifatida qabul qilinadi (Todorov T., 1975, 87). Har ikkala kichik janr ham xayoliy turtki bilan bog'liq, ammo epistemologik yo'nalishi jihatidan farqlanadi: fentazi mo'jiza va afsonaviy transsendensiyani qamrab olsa, ilmiy fantastika ilmiy ishonchlilik va mantiqiy izchillikka bog'liq bo'lib qoladi (Roberts, 2006, 29).

Taksonomik nuqtayi nazardan, fantastik janrni tasavvurning turli ko'rinishlarini aks ettiruvchi bir nechta adabiy kichik turlarga ajratish mumkin. "Ilmiy fantastika ensiklopediyasi"da Klot va Nikolz kabi olimlar *ilmiy fantastikani qattiq ilmiy fantastika, ijtimoiy ilmiy fantastika, kosmik opera va spekulativ fantastika* kabi turlarga bo'lishni taklif qilishadi. (Clute J., Nicholls, 1993, 67) Fentazi esa yuqori fentazi, qora fentazi va shahar fentazisini o'z ichiga oladi. Qattiq ilmiy fantastika ilmiy aniqlik va texnik tafsilotlarga urg'u beradi. Bu Artur K. Klark, Ayzek Azimov va Stanislav Lemning asarlarida ko'rinadi. Ular ma'lum ilmiy qonunlarni xayoliy imkoniyatlarga kengaytirish uchun qat'iy taxminlardan foydalanadilar. Boshqa tomondan, ijtimoiy ilmiy fantastika innovatsiyalarning sotsiologik va psixologik oqibatlariga e'tibor qaratadi. Bunga Oldos Haksli "Ajib yangi dunyo" (1932) va Ursula K. Le Guinning "Mahrum etilganlar" (1974) asarlari misol bo'la oladi.

Spekulativ fantastika, ko'pincha ilmiy fantastika bilan bir xil ma'noda qo'llanilsa-da, muqobil voqeliklar, kelajaklar va tarixlar haqida fikr yuritishga

imkon beradigan keng qamrovli tushunchaviy maydonga ega (Atwood M., 2011, 54). Margaret Etvudning o'zi spekulativ fantastikani an'anaviy ilmiy fantastikadan uning ilmiy yoki ijtimoiy jihatdan asosli "realistik" negizi bilan farqlaydi. Shuningdek, kosmik opera - garchi tarixan ilmiy fantastikaning sarguzashtli yoki romantik tarmog'i sifatida qaralsa-da - ko'pincha Rey Bredberining "Mars yilnomalari" (1950) asarida ko'rsatilganidek, insoniyatning kengayishi, axloqiy ziddiyatlar va koinotdagi taqdiri uchun ramziy ma'no kasb etadi.

Fentezi adabiyoti esa, aksincha, ilmiy sababiyat o'rnini sehr va metafizik kuchlar egallagan afsonaviy yoki muqobil dunyolarda joylashadi. J.R.R. Tolkiennning "Uzuklar hukmdori" (1954-55) asari yuqori darajadagi fentazining yorqin namunasi bo'lib, o'z ichki mantig'iga ega bo'lgan izchil ikkilamchi dunyoni yaratadi. K.S. Lyuis, Le Guin va Nil Geyman kabi keyingi avlod yozuvchilari bu an'anani davom ettirib, axloqiy va mavjudlik masalalarini o'rganish uchun afsona va ramziylikdan foydalanadilar. Qorong'u fentazi va gotik fentazi - Meri Shellining "Frankenshteyn" (1818) asaridan tortib Klayv Barker singari mualliflarning zamonaviy talqinlarigacha - g'ayritabiiylikni ruhiy dahshat bilan uyg'unlashtirib, inson qo'rquvi, aybdorlik hissi va qalb istagi kabi tuyg'ularni oldingi o'ringa olib chiqadi.

Fantastik janr ko'pincha falsafiy va metafizik izlanishlar bilan kesishadi. Todorov ta'kidlaganidek, *fantastika shunchaki hikoya motivlari to'plami emas, balki inson bilimlarining chegaralarini o'rganish uchun tarkibiy mexanizm vazifasini o'taydi.* (Todorov T., 1975, 67) Ilmiy fantastikada bu noma'lumliklar haqidagi taxminlar - vaqtlar aro sayohat, sun'iy intellekt, parallel olamlar ko'rinishida namoyon bo'lsa, fentazida esa mif va muqaddaslik orqali voqelikni qayta sehrlash tarzida ko'zga tashlanadi. Suvinning (1979) begonalashuv tushunchasi bu umumiy yo'nalishni ta'kidlaydi: har ikkala shakl ham o'quvchilarni tanish va notanish narsalarni qiyoslash orqali voqelikni yangidan idrok etishga undaydi. (Suvin D., 1979, 45)

Adabiyot tarixida fantastik janr evolyutsiyasi keng qamrovli madaniy va bilish nazariyasidagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Romantizm davrining tasavvur va

ulugʻvorlikka boʻlgan qiziqishi ham fantastika, ham ilmiy fantastika uchun zamin yaratdi. Shellining “Frankenshteyn” asari gotik estetika va ilmiy tadqiqotning dastlabki koʻrinishlarini birlashtirdi. Keyinchalik, XIX asrda Jyul Vern va H.G.Uells spekulativ hikoyani biz hozirda klassik ilmiy fantastika deb biladigan tizimga aylantirdilar. Simvolist va modernist yozuvchilar esa fentazini falsafiy teranlik va ruhiy tahlil bilan boyitdilar. XX asrda janr yanada xilma-xillashib, antiutopik fantastika (Jorj Oruellning “1984” (1949), Rey Bredberining “Farengeyt boʻyicha 451 daraja” (1953)) va postmodern metafentazi (Italo Kalvino, Xorxe Luis Borxes) kabi yoʻnalishlarni oʻz ichiga oldi.

Zamonaviy adabiyotshunoslik fantastika chegaralari borasidagi bahslarni davom ettirmoqda. Adam Robertsning taʼkidlashicha, *fentezi va ilmiy fantastikani bir-biriga qarama-qarshi qoʻyish oʻrniga, ularni spekulativ adabiyotning yagona spektridagi ikki koʻrinish sifatida qarash lozim.* (Roberts A., 2006, 23) Shuningdek, Brian Attebery fentezini “*noaniq toʻplam*” deb taʼriflaydi, yaʼni uning chegaralari qatʼiy qoidalar emas, balki oʻxshashliklar bilan belgilanadigan moslashuvchan tushuncha. (Attebery B., 1992, 154) Bunday konseptual moslashuvchanlik zamonaviy mualliflarga ilmiy taxminlarni afsonaviy tasavvur bilan uygʻunlashtirish imkonini beradi, natijada qatʼiy tasniflashga boʻysunmaydigan aralash shakllar yuzaga keladi.

Umuman olganda, fantastik janr - u xoh ilmiy fantastikaning ratsional koʻrinishida boʻlsin, xoh fentezining afsonaviy tasavvurida boʻlsin - adabiyotning eng serharakat va oʻzini aks ettiruvchi sohalaridan biridir. Har ikkala kichik janr ham inson ongi, axloqi va bilish imkoniyatlarini tadqiq etishda kognitiv va estetik vosita vazifasini oʻtaydi. Ular oʻquvchilarga reallik chegaralari hamda tasavvurning cheksiz imkoniyatlarini idrok etish uchun koʻzgu vazifasini bajaradi.

Yuqoridagi nazariy sharhlar janrning tarixiy rivojlanishini oʻrganish uchun zarur poydevor boʻlib xizmat qiladi. Edgar Allan Po, Jul Vern va H.G. Uells kabi peshqadam ijodkorlarning asarlaridan boshlab, biz adabiy tasavvurning asta-sekin ilmiy ratsionalizmni sheʼriy koʻrinish bilan uygʻunlashtirib, zamonaviy ilmiy

fantastikani ham badiiy, ham falsafiy yoʻnalish sifatida shakllantirgani izini kuzatishimiz mumkin.

Fantastik adabiyot badiiy adabiyotning keng qamrovida muhim oʻrin egallaydi, oʻquvchilarga voqelikdan qochish va inson tabiati haqida mulohaza yuritishning asosiy vositasini taqdim etadi. Xayoliy ijod orqali fentazi real dunyo chegaralaridan tashqariga chiqib, oʻquvchilarni oʻziga xos jismoniy va axloqiy qonunlar bilan boshqariladigan muqobil olamlarga olib kiradi. Tolkin fentezini “ikkilamchi dunyolar”ni yaratish, yaʼni mualliflar keng axloqiy, falsafiy va ruhiy masalalarni tadqiq etadigan mustaqil voqeliklar sifatida tasvirlagan. Bunday olamlarda kitobxonlar oʻz voqeliklaridan vaqtincha uzilib, umuminsoniy muammolar - ezgulik va yovuzlik, taqdir, shaxsiyat va oʻzgarish kabi mavzularni majoz va afsona vositasida koʻrib chiqishlari mumkin.

Fentezi janri oʻzining gʻoyat xilma-xilligi bilan ajralib turadi, u koʻlami, ohangi va tuzilishi jihatidan farq qiladigan koʻplab kichik janrlarni qamrab oladi. Oliy yoki epik fentazi, Tolkinning “*Uzuklar hukmdori*” (1954-1955) asari misolida, oʻziga xos mifologiya va axloqiy tizimlarga ega boʻlgan mukammal sehrli olamlarda namoyon boʻladi. Bu hikoyalar koʻpincha qahramonona izlanishlar va kosmik toʻqnashuvlarga asoslanib, ezgulik va yovuzlik oʻrtasidagi abadiy kurashni tasvirlaydi. Bunga qarama-qarshi oʻlaroq, quyi fentazi oddiy dunyoga sehrli yoki gʻayritabiiy hodisalarni kiritadi. Masalan, Lin Rid Benksning “*Javondagi hind*” (1980) asarida sehr kundalik hayot bilan aralash tasvislanadi.

Past fentazi bilan oʻxshash boʻlgan *sehrli realizm* janrida gʻayrioddiy hodisalar kundalik hayotning qabul qilingan qismi sifatida koʻriladi. Markesning “*Yolgʻizlikning yuz yili*” (1967) asari bu yondashuvni namoyon etib, afsona va tarixni uygʻunlashtirib, inson tajribasining takrorlanuvchi tabiatini tasvirlaydi. *Qora fentazi* gʻayritabiiy elementlarni dahshat unsurlari bilan birlashtiradi va ekzistensial vahima hamda ruhiy qoʻrquvni uygʻotadi; H.P. Lavkraftning (1927) asarlari buning yorqin misolidir. Anʼanaviy *masallar va ertaklar - Ezop masallaridan tortib aka-uka Grimmlarining ertaklarigacha* (1812) - janrning axloqiy va taʼlimiy ildizlarini

aks ettirib, g'ayritabiiy unsurlardan axloqiy haqiqatlarni yetkazish uchun foydalanadi. Zamonaviy kontekstda fentazi *superqahramon adabiyotigacha* (*superhero*) kengayib, mifologik arxetiplarni adolat va kuch haqidagi zamonaviy g'oyalar bilan uyg'unlashtirdi.

Garchi fantastik hikoyachilik mifologiya, folklor va dinda qadimiy ildizlarga ega bo'lsa-da, fantastika o'zini anglagan adabiy janr sifatida o'n to'qqizinchi asrda paydo bo'ldi. Qadimgi afsonalar va rivoyatlar - *Bilgamesh dostonidan* tortib yunon va skandinav eposlarigacha - sehrli va ilohiy unsurlarni o'z ichiga olgan, ammo ko'pincha to'qima emas, balki haqiqiy e'tiqod tizimlari sifatida qabul qilingan. Zamonaviy fantastika janri bu an'analardan mualliflik, ataylab yaratilgan to'qima va mif yaratishni o'zini anglash orqali farqlanib chiqdi (Manlove C., 1975, 66).

Jorj MakDonaldning "*Fantaztes*" (1858) asari adabiy tanqidchilar fikriga ko'ra kattalar uchun yozilgan birinchi ochiq fantastik roman hisoblanadi. U bosh qahramonning ma'naviy va axloqiy sinovlarga to'la tush kabi olamga kirib borishini tasvirlaydi, C.S.Luis va J.R.R.Tolkin kabi keyingi yozuvchilarga ta'sir ko'rsatgan hikoya uslubini yaratadi. (Attebery B., 1992, 25).

Tolkiennning "*Hobbit*" (1937) va "*Uzuklar hukmdori*" (1954-1955) asarlari fentezini ikkinchi darajali janrdan asosiy adabiy hodisaga aylantirdi. Uning puxta lingvistik ixtiroosi, axloqiy majoz va afsonaviy ohangdorligi keyingi avlod fantastika yozuvchilari uchun tuzilmaviy va g'oyaviy asos bo'lib xizmat qildi. K.S. Lyuisning "*Narniya solnomalari*" (1950-1956) va Ursula K. Le Guinning "*Yerdengizi*" turkumi (1968-2001) bu yo'nalishni davom ettirib, tasavvur, axloq va inson kamoloti o'rtaqidagi o'zaro aloqani tadqiq etdi.

XX asr oxiriga kelib, fentezi adabiyot chegaralaridan tashqariga chiqib, ommaviy madaniyatga singib ketdi va Terri Bruksning "*Shannara qilichi*" (1977), J.K. Roulingning "*Garri Potter*" turkumi (1997-2007), Jorj R.R. Martinning "*Muz va olov qo'shig'i*" (1996-yildan buyon) kabi asarlari orqali misli ko'rilmagan shuhrat qozondi. Tez-tez kino va televideniyeiga moslashtiriladigan bu asarlar janrning moslashuvchanligi va madaniy ta'sirini yana bir bor tasdiqladi.

Fentezi adabiyotning eng yaqin qarindoshlari *ilmiy fantastika* va *dahshat* janrlari bo‘lib, ular ko‘pincha o‘zaro kesishadi. Biroq, har bir janr o‘ziga xos shakl va mazmunga oid xususiyatlarni saqlab qoladi. Fentezi odatda empirik fanga tayanmaydi, aksincha g‘ayritabiiy yoki sehrli tizimlarga asoslanadi. *Ilmiy fantastika* esa, buning aksi o‘laroq, mavjud ilmiy bilim yoki farazlardan kelib chiqib, kelajakda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan texnologik va ijtimoiy imkoniyatlarni tasavvur qiladi. H.G. Uells va Jyul Vern kabi yozuvchilar xayolot va ilmiy asoslilikni bog‘lab, zamonaviy spekulativ adabiyot asoslarini yaratdilar. *Dahshat* janri esa muhit va hissiyotlarga ustuvor ahamiyat berib, qo‘rquv va ruhiy notinchlikni uyg‘otishga intiladi; u fantastika va ilmiy fantastika unsurlarini o‘z ichiga olishi mumkin, ammo asosan vahima tuyg‘usini ifodalashga qaratilgan bo‘ladi (King S., 1981, 21).

Edgar Allan Po va ilmiy fantastikaning tug‘ilishi

J. Vern va H. Uells ko‘pincha ilmiy fantastikaning asoschilari sifatida tilga olinsa-da, Edgar Allan Poning bu sohaga qo‘shgan hissasi ulardan oldinroq paydo bo‘lgan va ikkalasiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatgan. Poning ilmiy qiziqish va ijodiy taxminlarni uyg‘unlashtirishi “ilmiy roman” uchun poydevor yaratdi. Vern o‘zi Poni “*ilmiy ajoyibotlar romanining yaratuvchisi*” deb e’tirof etib, uning ilmiy tamoyillarni badiiy asarlarga birinchi bo‘lib singdirganini tan olgan. Poning hikoyalari - masalan, “*Hans Pfaalning tengi yo‘q sarguzashti*” (1835) va “*Janob Valdemar voqeasidagi haqiqatlar*” (1845) - mantiqiy mulohaza va fantastik tasavvurni birlashtirgan holda, keyinchalik ilmiy fantastika bilan bog‘liq bo‘lgan uslubiy aniqlikni oldindan ko‘ra bilgan (Roberts A., 2006, 83).

XX asr boshlarida tanqidchilar va noshirlar Poning uzoq muddatli ta’sirini tan ola boshladilar. “*Ilmiy fantastika*” atamasini joriy qilgan va “*Ajoyib hikoyalar*” jurnalini ta’sis etgan muharrir Xyugo Gernsbek janrning asosiy uch ustuni sifatida Po, Vern va Uellsni ko‘rsatib o‘tgan. Keyingi tanqidchilar, jumladan Disch (1999) va Roberts (2006), Poning birinchi haqiqiy ilmiy fantastika yozuvchisi sifatidagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlashdi va uni zamonaviy fantastik hikoyachilik “manbai” deb ta’rifladilar. Shunday qilib, Poning mantiq va tasavvur uyg‘unligini yaratishi

gotik dahshat va ilmiy taxminlar o'rtasidagi bo'shliqni to'ldirdi, adabiy fentazini texnologik va ehtimollilik chegaralarini tadqiq etish vositasiga aylantirdi.

Fentazi va ilmiy fantastika taraqqiyoti insoniyatning voqelikdan yuksalish va borliqni qayta tasavvur etishga bo'lgan abadiy intilishini namoyon etadi. Qadimgi afsonalardan to zamonaviy media franshizalarigacha, bu janrlar umuminsoniy muammolar - axloqiy ziddiyatlar, o'zlikni anglash va bilim chegaralari kabi masalalarni hal etish uchun tasavvuriy asoslar yaratadi. Edgar Allan Poning dastlabki izlanishlari, Tolkien va uning izdoshlarining mifopoetik yutuqlari bilan birgalikda, fentazi va ilmiy fantastika madaniy tasavvurni shakllantirishda davom etayotganini, ma'no izlashda hayrat, aql va hissiyotni uyg'unlashtirayotganini ko'rsatadi.

Spekulyativ hikoyachilik dastlabki izlanuvchilari orasida Edgar Allan Po ilmiy taxminlarni adabiy tasavvur bilan uyg'unlashtirgan birinchi yozuvchilardan biri sifatida alohida o'rin egallaydi. Po gotika va detektiv janrlariga qo'shgan hissasi bilan mashhur bo'lsa-da, uning ilmiy romanlarida keyinchalik ilmiy fantastika bilan bog'liq bo'lgan ko'plab unsurlar mujassam (Roberts A., 2016, 42). Ayniqsa muhim, ammo ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan asar "Hans Pfaallning tengsiz sarguzashti" (1835) bo'lib, Adam Roberts uni "Poning ilmiy fantastikasining asosiy asari" deb ta'riflaydi (Roberts A., 2016, 42). Dastlab aldov sifatida yozilgan bu hikoya uzoq vaqt davomida parodiya deb hisoblanib kelindi. Biroq, ilk ilmiy fantastika nuqtayi nazaridan qaralsa, u birinchi "oyga sayohat" hikoyalaridan biri ekanligi namoyon bo'ladi. Asar qahramoni Hans Pfaall o'z havo sharini yasab, Oyga xavfli sayohat qiladi va yo'lda begona hayot shakllariga duch keladi. Po bu sarguzashtni yetarlicha ilmiy haqiqat bilan boyitadi - kosmik bo'shliqni tasvirlashdan tortib uchish fizikasigacha - bu orqali o'zining fantastik g'oyalarini zamonaviy ilmiy tushunchalar asosida ifodalaydi.

Poning empirik mulohaza va intuitsiyani ustalik bilan uyg'unlashtirishi Jyul Vern kabi keyingi mualliflarga yo'l ochib berdi. Vernning "Yerdan Oygacha" (1865) romani nafaqat Poning Oyga sayohatidan ilhomlanadi, balki Hans Pfaallga ham bevosita ishora qiladi (Beaver, 1976, 53). Poning yana bir aeronavtika hikoyasi,

shar bilan transatlantik parvoz haqidagi “Shar yolg‘oni” (1844) ham J.Vernning “Sharda besh hafta” (1863) asariga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Poning yagona tugallangan romani “Nantaketlik Artur Gordon Pimning hikoyasi” (1838) uning ilmiy tasavvurini dengiz tadqiqotlari sohasiga qaratadi. Yashirincha kemaga chiqqan dengizchining birinchi shaxs tilidan hikoya qilingan bu asar sarguzasht sifatida boshlanib, tez orada kema halokati, odamxo‘rlik va Antarktikaning sirli hududlari haqidagi proto-ilmiy afsonaga aylanadi. Uning kutilmaganda tugashi - Kovak Yer nazariyasiga ishora qilishi - ma’lum dunyodan tashqaridagi kosmik sirlarni anglatadi. Bu g‘oya shunchalik jozibali ediki, Vern keyinchalik Poning tugallanmagan taxminlariga yakun yasash maqsadida “Antarktika siri” (1897) nomli davomini yozdi (Roberts A., 2016, 46).

Umuman olganda, bu asarlar Poning ilmiy ehtimollilik va xayoliy taxminlar o‘rtasidagi chegarani yo‘qotish qobiliyatini namoyish etadi. Po o‘z asarlarida o‘quvchini ochiq xayolparastlik orqali emas, balki imkonsiz narsani mantiqiy va tajribaga asoslangan tarzda taqdim etish orqali ishonchsizlikni to‘xtatishga undaydi - bu zamonaviy ilmiy fantastikaning o‘ziga xos xususiyatidir. Ushbu hikoyalarning aksariyati, shuningdek, Poning taxminiy nasriy she’ri “Evrika: Moddiy va ma’naviy koinot haqida esse” (1848) Garold Beaver (1976) tomonidan tahrirlangan “Edgar Allan Poning ilmiy fantastikasi” kitobida to‘plangan bo‘lib, u Poning janrga doimiy ta’sirini tushunish uchun asosiy ilmiy manba bo‘lib qolmoqda.

XULOSA

Fantastika va ilmiy-fantastikani o‘z ichiga olgan g‘aroyib janr adabiyotning eng serharakat va intellektual jihatdan boy sohalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Uning rivojlanishi insoniyatning tasavvurni aql bilan uyg‘unlashtirish yo‘lidagi doimiy intilishini aks ettiradi. Poning ilk ilmiy fantastikasidan tortib Tolkinning afsonaviy dunyosini yaratishigacha, yozuvchilar voqelik, bilim va inson taqdirini savolga tutish uchun doimiy ravishda g‘aroyib uslubdan foydalanib kelganlar. Ilmiy fantastika texnologiya va mantiqiy taxminlarning o‘zgartiruvchi kuchini o‘rgansa, fantastika dunyoni afsonalar, axloq va metafizik tasavvurlar orqali qayta sehr-joduga to‘ldiradi. Ular birgalikda inson tafakkuri va ijodining chegaralarini kengaytiradi,

real va noreal o'rtasidagi chegara to'siq emas, balki chuqurroq anglash uchun darvoza ekanligini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Attebery, Brian. *Stories about Stories: Fantasy and the Remaking of Myth*. Oxford University Press, 2014. – 240 p.
2. Beaver, Harold (ed.). *The Science Fiction of Edgar Allan Poe*. Penguin Books, 1976. – 464 p.
3. Manlove, C. N. *Modern Fantasy: Five Studies*. Cambridge University Press, 1999. – 308 p.
4. Poe, Edgar Allan. *The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket*. Oxford University Press, 2008.
5. Stableford, Brian. *Science Fact and Science Fiction: An Encyclopedia*. Routledge, 2006.
6. Attebery, Brian. *Strategies of Fantasy*. Indiana University Press, 1992. – 180 p.
7. Atwood, Margaret. *In Other Worlds: SF and the Human Imagination*. Doubleday, 2011. – 255 p.
8. Bradbury, Ray. *The Martian Chronicles*. Doubleday, 1950. – 188 p.
9. Clute, John & Nicholls, Peter (eds.). *The Encyclopedia of Science Fiction*. Orbit, 1993. – 329 p.
10. Roberts, Adam. *The History of Science Fiction*. Palgrave Macmillan, 2006. – 396 p.
11. Suvin, Darko. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. Yale University Press, 1979. – 317 p.
12. Todorov, Tzvetan. *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre* (trans. by Richard Howard). Cornell University Press, 1975. – 190 p.

REFERENCES

1. Attebery, B. (2014). *Stories about stories: Fantasy and the remaking of myth*. Oxford University Press.
2. Attebery, B. (1992). *Strategies of fantasy*. Indiana University Press.

3. Atwood, M. (2011). *In other worlds: SF and the human imagination*. Doubleday.
4. Beaver, H. (Ed.). (1976). *The science fiction of Edgar Allan Poe*. Penguin Books.
5. Bradbury, R. (1950). *The Martian chronicles*. Doubleday.
6. Clute, J., & Nicholls, P. (Eds.). (1993). *The encyclopedia of science fiction*. Orbit.
7. Manlove, C. N. (1999). *Modern fantasy: Five studies*. Cambridge University Press.
8. Poe, E. A. (2008). *The narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket*. Oxford University Press.
9. Roberts, A. (2006). *The history of science fiction*. Palgrave Macmillan.
10. Stableford, B. (2006). *Science fact and science fiction: An encyclopedia*. Routledge.
11. Suvin, D. (1979). *Metamorphoses of science fiction: On the poetics and history of a literary genre*. Yale University Press.
12. Todorov, T. (1975). *The fantastic: A structural approach to a literary genre* (R. Howard, Trans.). Cornell University Press.